

UN VALOROS ANSAMBLU DE PICTURĂ ȘI SCULPTURĂ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA LA VADU CRIȘULUI

Comuna Vadu Crișului este așezată pe cursul superior al râului Crișul Repede, în aşa-numita depresiune a Vadului, având în partea de sud a localității defileul Crișului, o vale epigenetică de un pitoresc deosebit, cu o lungime de cca 3 km, în care râul a săpat versanți abrupti de peste 200—250 m, aici fiind cunoscute și numeroase peșteri. Prima atestare documentară a localității datează din anul 1256, cînd, cu prilejul unor hotărnicii de moșie, este amintită vama de aici¹. Încă în secolul al XVIII-lea, localitatea este cunoscută ca un vechi centru de olărit, fiind menționată astfel încă în anul 1717 în documentele vremii².

În centrul comunei, pe malul stîng al râului Crișul Repede se află biserică ortodoxă cu hramul Sfinții Arhangheli, așezată la intersecția unor ulițe. De la prima vedere, edificiul atrage atenția prin monumentalitatea și amploarea lui, dar și prin forma sa puțin obișnuită. Planul bisericii este de formă treflată, destul de rar întîlnită în zonă, amintind de biserică de la Tinăud, construită după 1659 de către domnitorul Tării Românești Constantin Șerban Basarab supranumit Cîrnul, monument substanțial refăcut în secolul al XVIII-lea și care, se pare, a servit drept model bisericii Sfinții Arhangheli din Vadu Crișului³.

Orientată est—vest, biserică din Vadu Crișului are la răsărit o amplă absidă a altarului de formă semicirculară, atât la exterior cât și la interior, acoperită cu o semicalotă ce are penetrații în dreptul celor trei ferestre amplasate spre răsărit, nord și sud.

Nava propriu-zisă a bisericii este de formă dreptunghiulară, neexistând două încăperi, respectiv naosul și pronaosul. Cu toate acestea, cele două încăperi tradiționale cultului ortodox au fost marcate prin existența unei trepte, pronaosul fiind supraînălțat față de naos. Nava este acoperită cu o boltă semicilindrică cu penetrații în dreptul ferestrelor. Două penetrații mai ample se află în dreptul celor două abside laterale, de formă semicirculară. Interiorul este decorat cu o ștucărie cornișă de tip baroc, ce înconjoară întreaga navă, la partea inferioară a

¹ Prima atestare documentară a văii ce se lua la Vadu Crișului datează de la 1 mai 1256. Documentul emis de Capitul bisericii catedrale din Oradea precizează că „vama de la Birtin, care se cerea la vadul Crișului“ este lăsată de către comitele Paul lui Ladislau și Toma, precum a avut-o tatăl lor și ceilalți înaintași ai lor înainte de „vremea tătarilor“. În document localitatea Vadu Crișului figurează sub denumirea de „Portus Crys“. Documente privind istoria Românică, vol. II (1251—1300), 1952, p. 17—20; Titus Roșu, Vămi, vaduri și drumuri comerciale bihorene pînă la jumătatea veacului al XIV-lea, în Studii și articole de istorie, 1961, p. 69 și urm.; Coriolan Suciu, Dicționar istoric al localităților din Transilvania, II, București, 1967, p. 222.

² Conscripția urbarială din anul 1772 menționează „lucrul la olărit“, precizind că la Vadu Crișului există argilă pentru confectionarea vaselor, meserie pe care o exercită iobagii. Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor, Muzeul Tării Crișurilor, Oradea, 1974, p. 315—316.

³ Iosif Butuc, Biserică ortodoxă din Tinăud, în vol. Mărturii, evocări, Oradea, 1980, p. 279 și urm.; Vasile Drăguț, Lăcașurile românești de zid din nord-vestul țării și însemnatatea lor istorică, în vol. Mărturii, evocări, Oradea, 1980, p. 243.

bolții. Cite două ferestre, atât spre sud cât și spre nord, sunt de formă semicirculară, având cite un ancadrament din stucatură cu motive simple baroc.

Adosat navei, în partea de apus se află turnul-clopotniță, având o formă masivă, transformat în secolul al XIX-lea, fiind împodobit cu motive neogotice.

Accesul în navă se face prin intermediul celor două uși, una în partea de vest, ce pătrunde pe sub turn, prin intermediul unui pridvor închis, iar cea de a doua pe latura de nord, precedată și ea de un pridvor închis. Merită menționate cele două uși din lemn de stejar, având sculptură bogată de tip baroc și neoclasic, realizate probabil la sfîrșitul veacului al XVIII-lea sau începutul secolului al XIX-lea.

Pătrunzind în interiorul bisericii din Vadu Crișului, vizitatorul rămine surprins de frumusețea unor piese de mobilier din secolul al XVIII-lea, de o valoare artistică deosebită. Un amplu iconostas, deosebit de bogat decorat cu sculptură, a fost adus la Vadu Crișului, se pare, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, de la fosta catedrală unită din Oradea, edificiu distrus parțial în marele incendiu ce a avut loc în orașul de pe Criș în iunie 1836.

Deasupra ușilor împărătești se află următoarea inscripție în limba română, scrisă cu litere chirilice:

**ACEASTĂ SFÂNTĂ TIMPLĂ S-AU AORIT ȘI S-AU ZUGRÂVIT ÎN ANUL
1768 SUPT FERICITA STĂPINIREA MÂRII SALE VLÂDICULUI // MELETIE,
FIIND PROTOPOP MARE MOISI ȘI PROTOPOP DE RÎND ȘIMON,
IAR CTITORI SIMADI PETRU, OROS ILIE, POP NICOLAE ȘI GREC
NICOLAE.**

Inscripția⁴ de mai sus amintește în textul său de Meletie Covaci, episcop unit al Oradiei începând din anul 1748, care la origine era macedo-român⁵. Episcopatul său a durat pînă în 1770, iar din noiembrie 1775 a fost numit urmaș al lui Meletie Covaci fostul său colaborator Moise Dragoș, cel amintit și de inscripția noastră ca „*protopop mare*”, adică vicar⁶. Textul consemnează, de asemenea, alături de episcopul Meletie și de protopopul Moise, pe „*protopopul de rînd*” Șimon, precum și pe ctitorii Petru Simadi, Ilie Oros, Nicolae Pop și Nicolae Grec, desigur dintre locuitorii bogăți ai comunității românești din Oradea.

Amplă timplă de la Vadu Crișului, bogat împodobită cu sculptură, amintește de iconostasul catedralei din Blaj, fiind posibilă realizarea ei de către același atelier de sculptură.

Pictura timplei, respectiv icoanele pe lemn, a fost infăptuită cu cinci ani mai devreme decît sculptura și auritul acesteia. Anul 1763 apare pe toate icoanele mari din registrul celor împărătești. Texte grecești ori slavone cu acest an se află în partea de jos a icoanei *Maica Domnului cu pruncul pe tron*, flancată de arhanghelii Mihail și Gavril, pe icoana *Iisus pe tron mare arhiereu și împărat*, pe cea a *Sfîntului Nicolae pe tron*, precum și pe cea infățișând pe *Sfîntul Ioan Botezătorul*.

Instalarea acestei monumentale tâmpile a fost destul de dificilă, cu toate că biserică românească din Vadu Crișului este relativ spațioasă. Astfel, pentru că accesul în altar prin cele două uși diaconești să fie nestinjenit, a fost necesară

⁴ Inscriptia este scrisă pe lemn pe un fond albastru cu litere de culoare albă. Anul este trecut în cifre chirilice.

⁵ Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, II, București, 1930, p. 129.

⁶ Idem, p. 130.

tăierea din grosimea zidului absidei, realizându-se astfel un pasaj de trecere ceva mai larg. Pe înălțime, iconostasul adus de la Oradea din biserică catedrală era prea mare pentru biserică parohială din Vadu Crișului, ca urmare au fost necesare unele modificări în partea superioară, crucea cu molenii fiind redusă ca dimensiuni.

Iconostasul se înfățișează în mai multe registre, dintre care cel mai de jos este cel al icoanelor împărătești. Alături de icoanele amintite, grupate cîte două în dreapta și în stînga ușilor împărătești, la extremități se află ușile diaconești, cea din partea de nord înfățișind pe sfîntul arhidiacon Ștefan, iar cea de la sud pe arhidiaconul Laurențiu. De observat că această grupare a panourilor pictate din registrul icoanelor împărătești se asemănă cu cea de la tiptul catedralei din Blaj, realizată de un pictor din părțile vestice ale Transilvaniei, Ștefan Tenețchi din Arad⁷.

Pictura iconostasului catedralei unite din Oradea, conservat azi la Vadu Crișului, aparține unui pictor de formăție postbrîncovenească, asupra căruia se resimt și unele influențe de factură barocă, e drept mai ales în repertoriul motivelor decorative ce își au originea în ambianța ortodoxă balcanică. Compozițiile iconografice sunt însă cele tradiționale, în această privință nefiind sesizabile influențe ale picturii occidentale.

Ușile împărătești amintesc și ele de cele ale catedralei din Blaj. Vrejuri de frunze și flori cuprind opt mici panouri, așezate în arcade semicirculare, înfățișind Bunavestire și patru proroci mesianici.

Deasupra icoanelor împărătești, încadrate de colonete cu vrejuri vegetale în care apar și păsări, se află o arhitravă bogat sculptată, înfățișind flori și fructe, animale reale și fantastice, punctată din loc în loc cu medalioane pictate, reprezentînd portrete de sfinți părinți ai bisericii. Sub registrul icoanelor prăznicare apare o friză de ghirlande pe fondul decorat cu volute. Cele cincisprezece prăznicare sunt, fiecare, încadrate de mici colonete și sunt așezate sub arcade în plin centru, timpanele acestora fiind împodobite cu capete de ingeri. Friza de ghirlande se repetă și sub registrul imediat următor ce reprezintă pe cei doisprezece apostoli așeați pe tronuri, precum și Deesis. Se pare că după acest regisztr mai urma și un al treilea, ce înfățișa prorocii, dar la mutarea iconostasului în biserică din Vadu Crișului, la această friză s-a renunțat din motive de spațiu. Astfel, a fost așezat coronamentul direct deasupra regisztrului cu apostolii, fiind necesară chiar ciuntirea acestuia. Crucea era susținută inițial de doi delfini stilizați, iar molenile au ancadramentele decorate cu motive vegetale, amintind de mai vechi prototipuri din epoca brîncovenească⁸.

Starea de conservare a iconostasului de la Vadu Crișului nu permite o cercetare atentă, pictura fiind acoperită cu o peliculă groasă de praf. Este necesară a se lua grabnic măsuri pentru conservarea lemnului și a sculpturii acestei valoroase opere de artă.

În biserică din Vadu Crișului au fost aduse odată cu iconostasul și alte două piese de mobilier, tronul arhieresc și amvonul.

Remarcabil, pentru bogata ornamentea sculptată, este tronul arhieresc, la care motive decorative brîncovenești coexistă cu cele de origine barocă. Baldachi-

⁷ *Istoria artelor plastice în România*, II, București, 1970, p. 193.

⁸ Pentru sculptura iconostaselor brîncovenești vezi Florentina Dumitrescu, *Sculptura în lemn brîncovenească*, în *Pagini de vechi artă românească*, III, București, 1974, p. 9—30.

nul este sculptat și traforat, fiind așezat pe colonete de lemn decorate cu vrejuri vegetale.

În pandant cu tronul arhieresc este așezat în partea de nord a naosului amvonul, realizat și el în mod evident de același atelier de sculptură și desigur finisat și aurit în 1768 odată cu iconostasul, așa cum menționează inscripția amintită mai sus.

Alături de aceste valoroase opere de artă, din păcate prea puțin cunoscute, în patrimoniul bisericii ortodoxe din Vadu Crișului se află un mare număr de tipărituri, carte veche românească și străină, caz destul de puțin obișnuit, demonstrând o anume înclinare spre activitate cărturărească în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Între cărțile din biblioteca parohială, alături de cărțile de cult figurează cărți de drept canonice și dogmatic, și chiar și de filozofie.

Dintre cărțile tipărite în diferite centre tipografice românești menționăm în primul rind pe cele tipărite la Rimnic, care ilustrează legăturile culturale ale bihorenilor cu românii de la sudul Carpaților. De la Rimnic sînt trei tipărituri, un *Anthologhion* din 1717, un altul din 1782, precum și o *Evanghelie* din 1746.

Numerouase sunt apoi tipăriturile de la Blaj, la care se adaugă și un însemnat număr de tipărituri din diferite centre europene.

În acest context, iconostasul bisericii ortodoxe din Vadu Crișului, ce provine de la Oradea, ansamblu de pictură și sculptură reprezentativ, ilustrează sugerativ una din fazele evoluției artei românești din Transilvania celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea.

MARIUS PORUMB

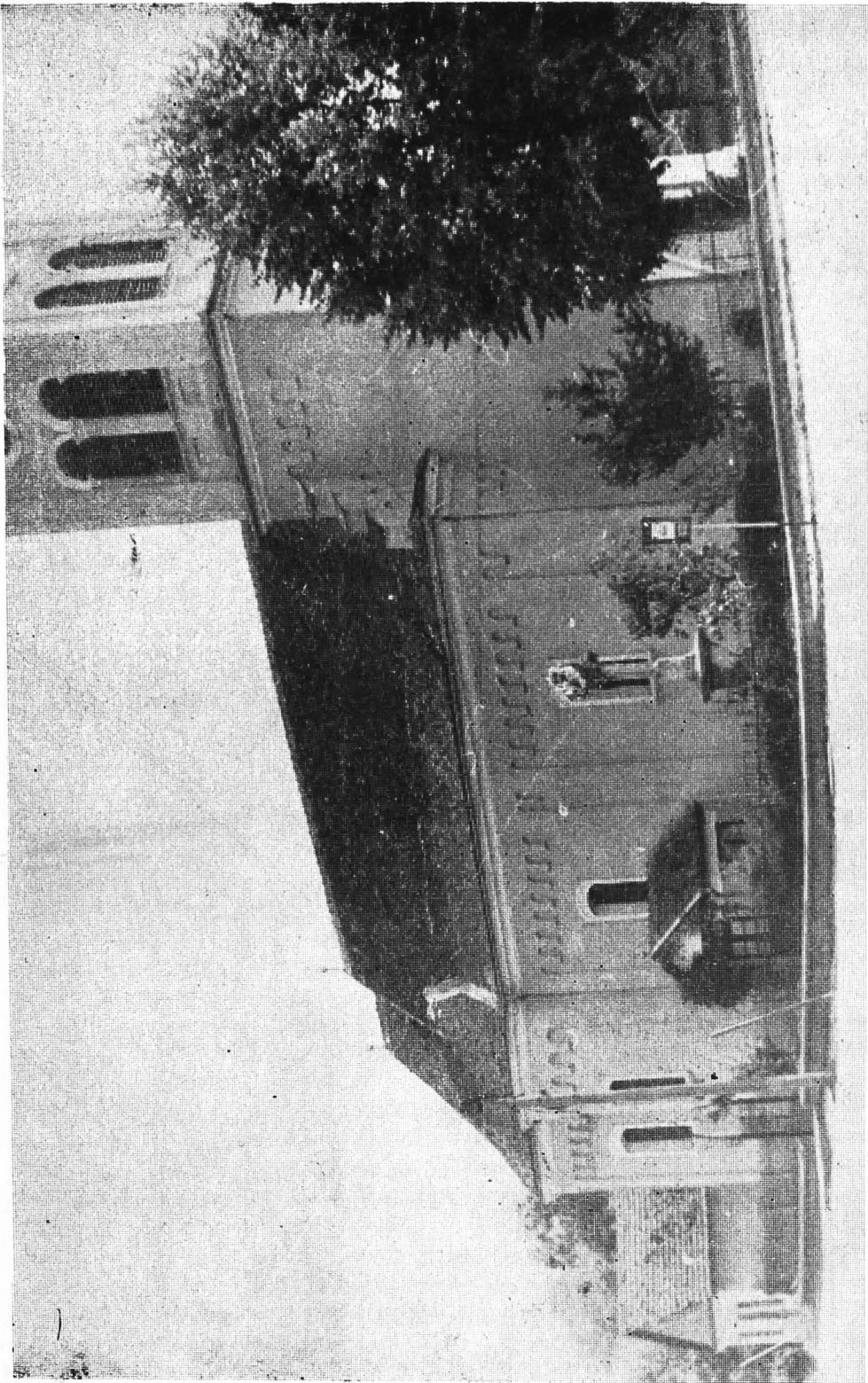

Fig. 1 — Biserica ortodoxă din Vadu Crișului, jud. Bihor.

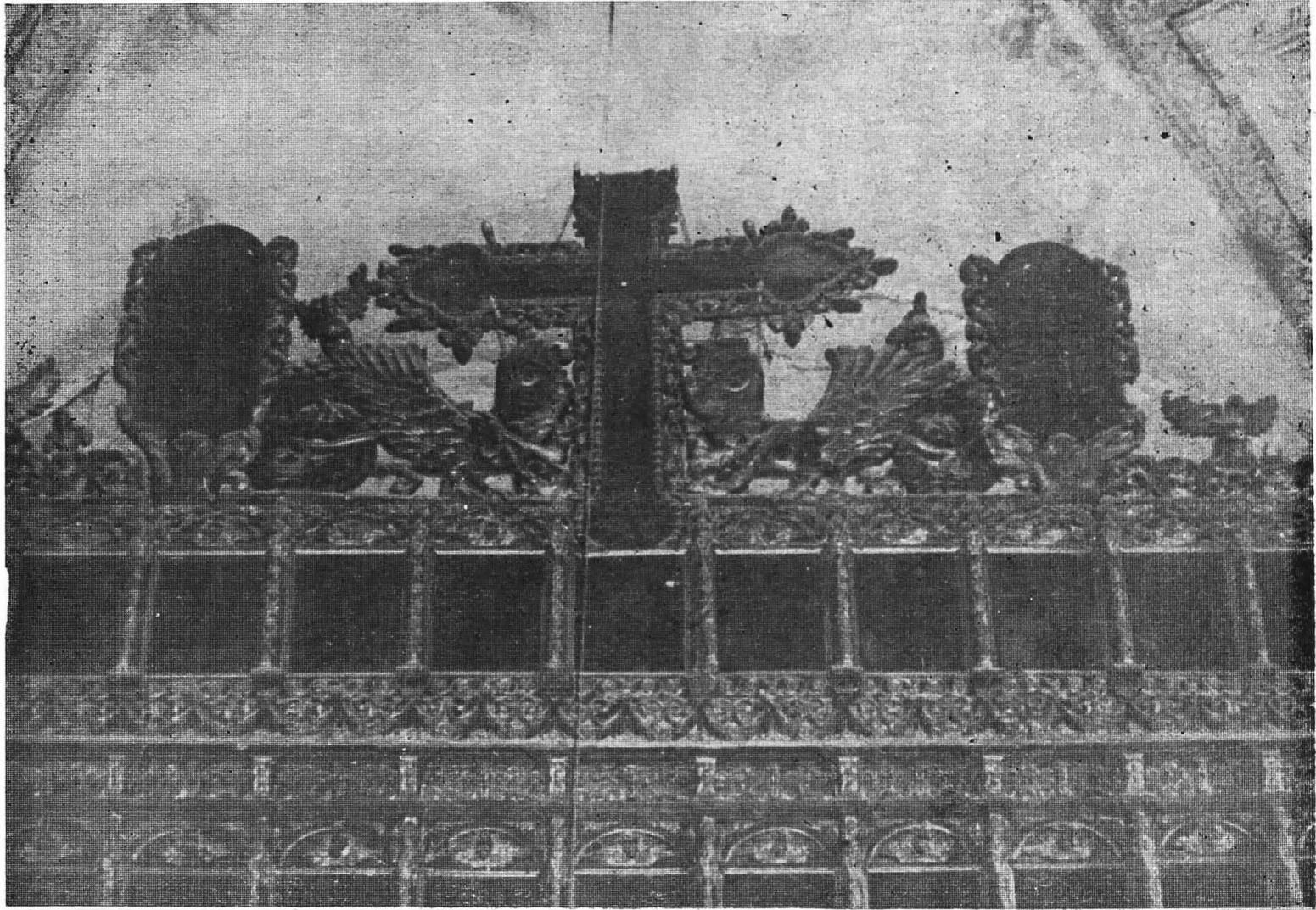

Fig. 2 — Corona mentalul catafeteșmei catedralei din Oradea, ce se află în biserică ortodoxă din Vadu Crișului.

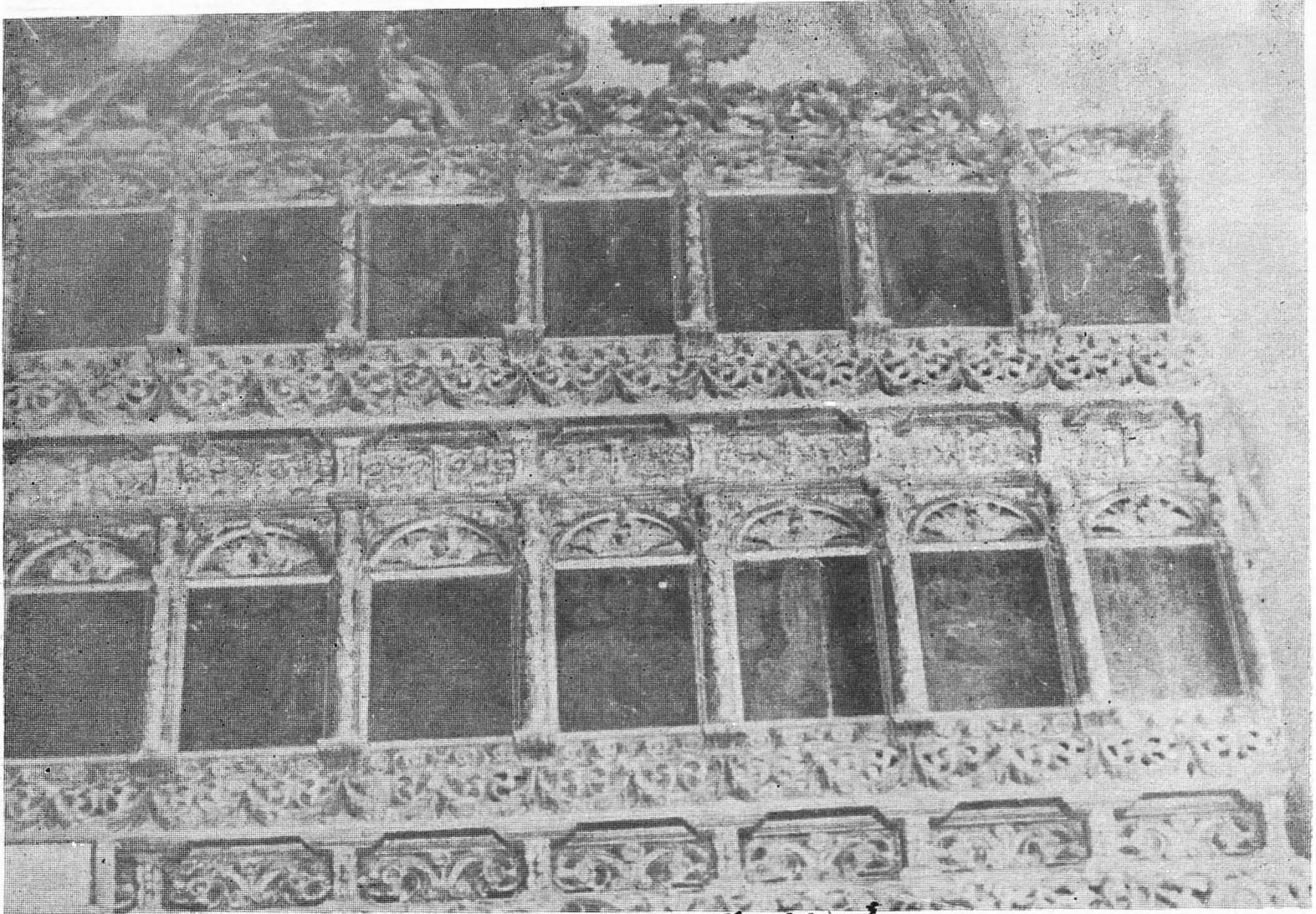

Fig. 3 — Detaliu din catapeteasma de la Vadu Crișului. Icoanele prăznicare și friza apostolilor.

Fig. 4 — Detaliu din catafeteasma de la Vadu Crișului. Poală de timplă.

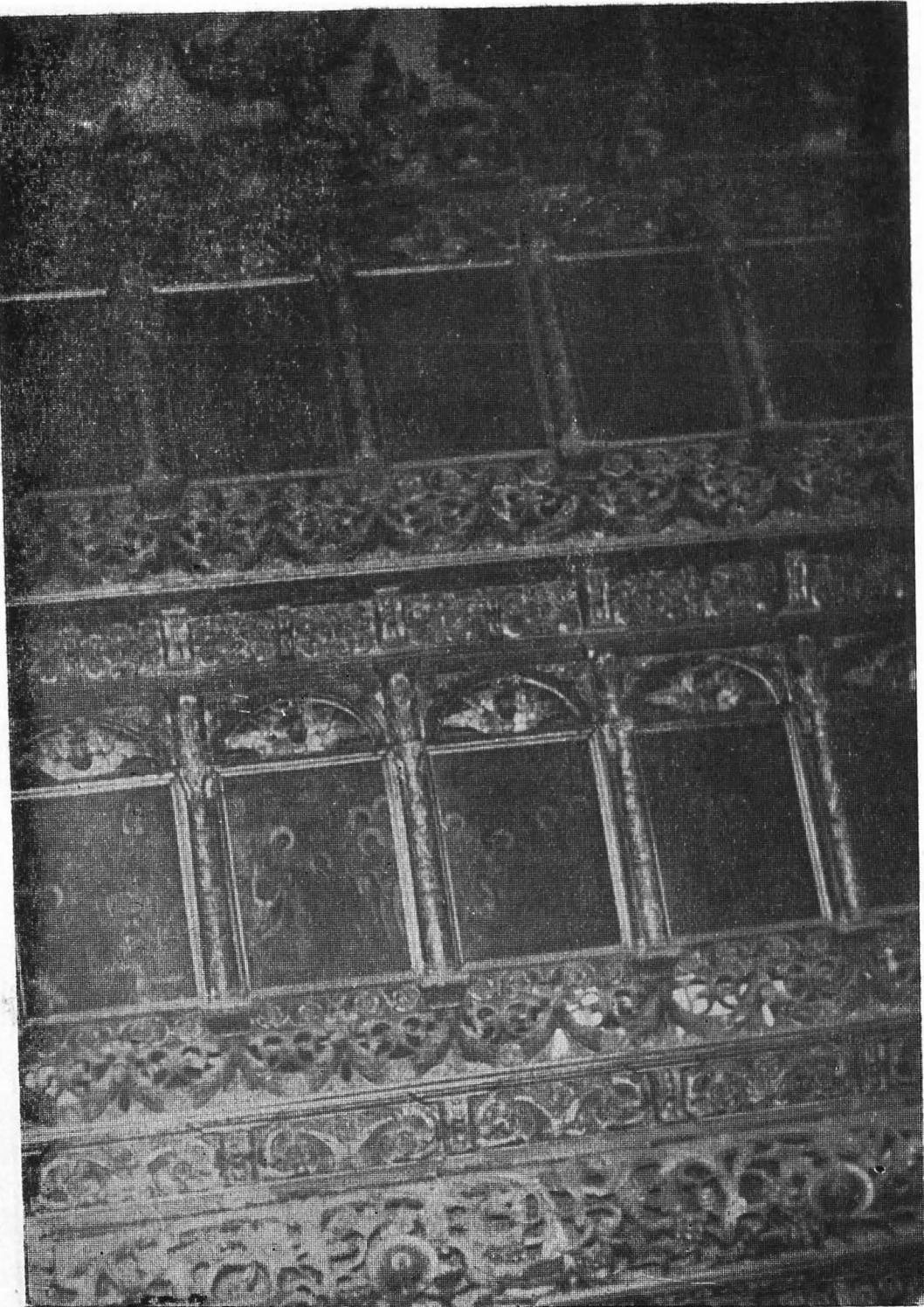

Fig. 5 — Catafeteasma de la Vadu Crișului. Detaliu cu friza de prăznicare și apostolii.

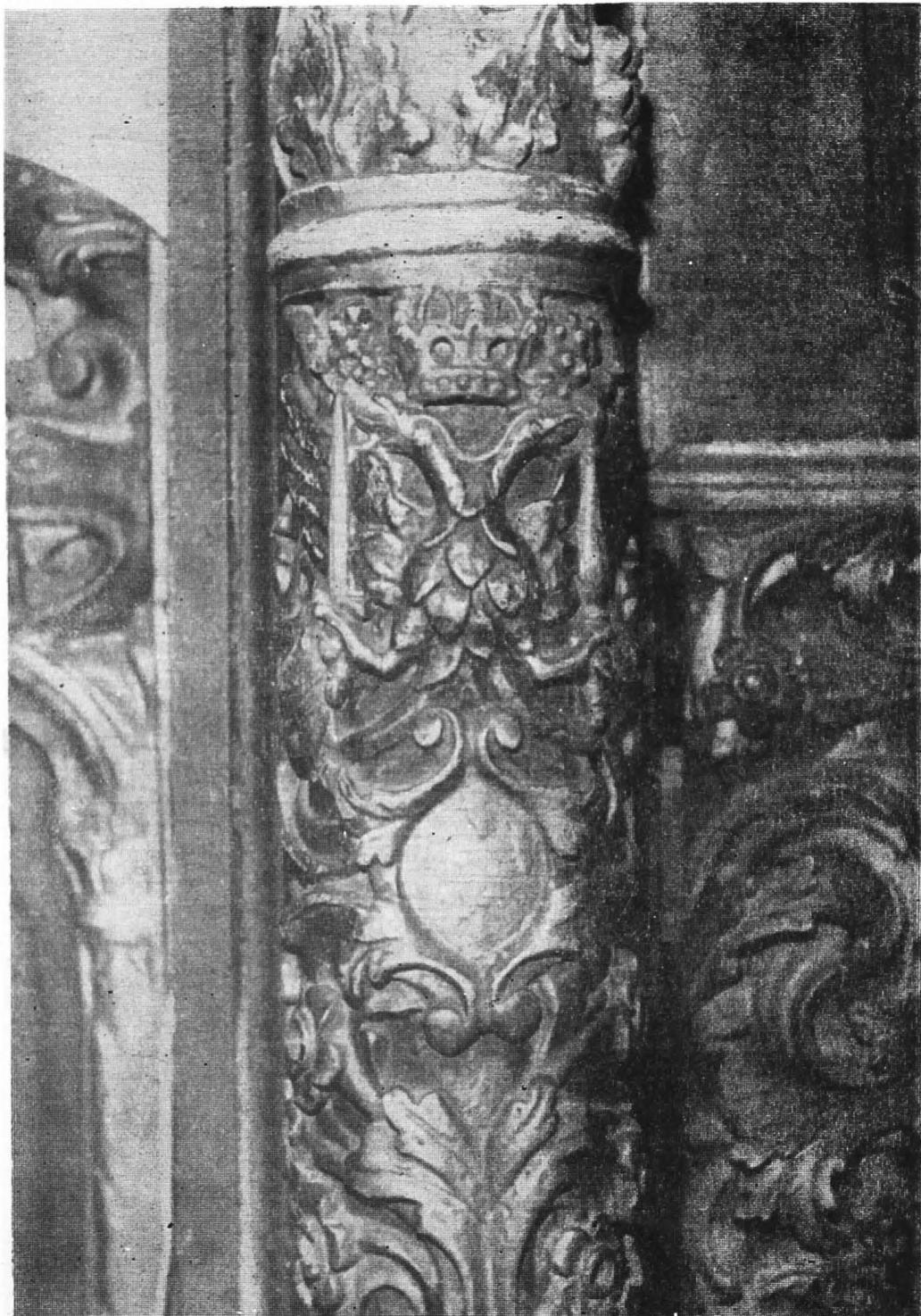

Fig. 6 — Detaliu sculptură de la colonetă de lîngă ușile împărătești.

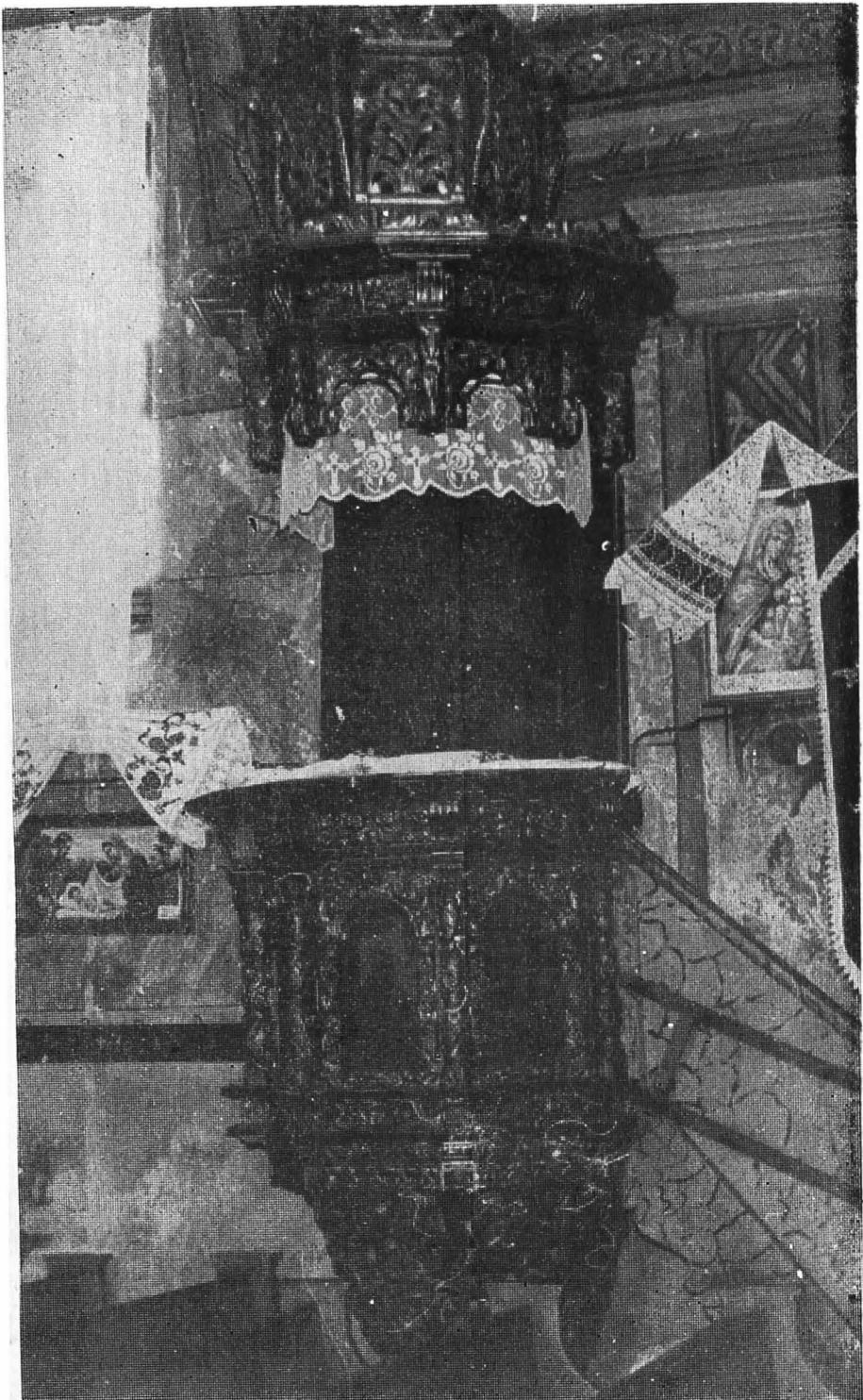

Fig. 7 — Amvonul bisericii din Vadu Crișului, ce provine de la Oradea.

Fig. 8 — Baldachinul tronului arhieresc de la Vadu Crișului.

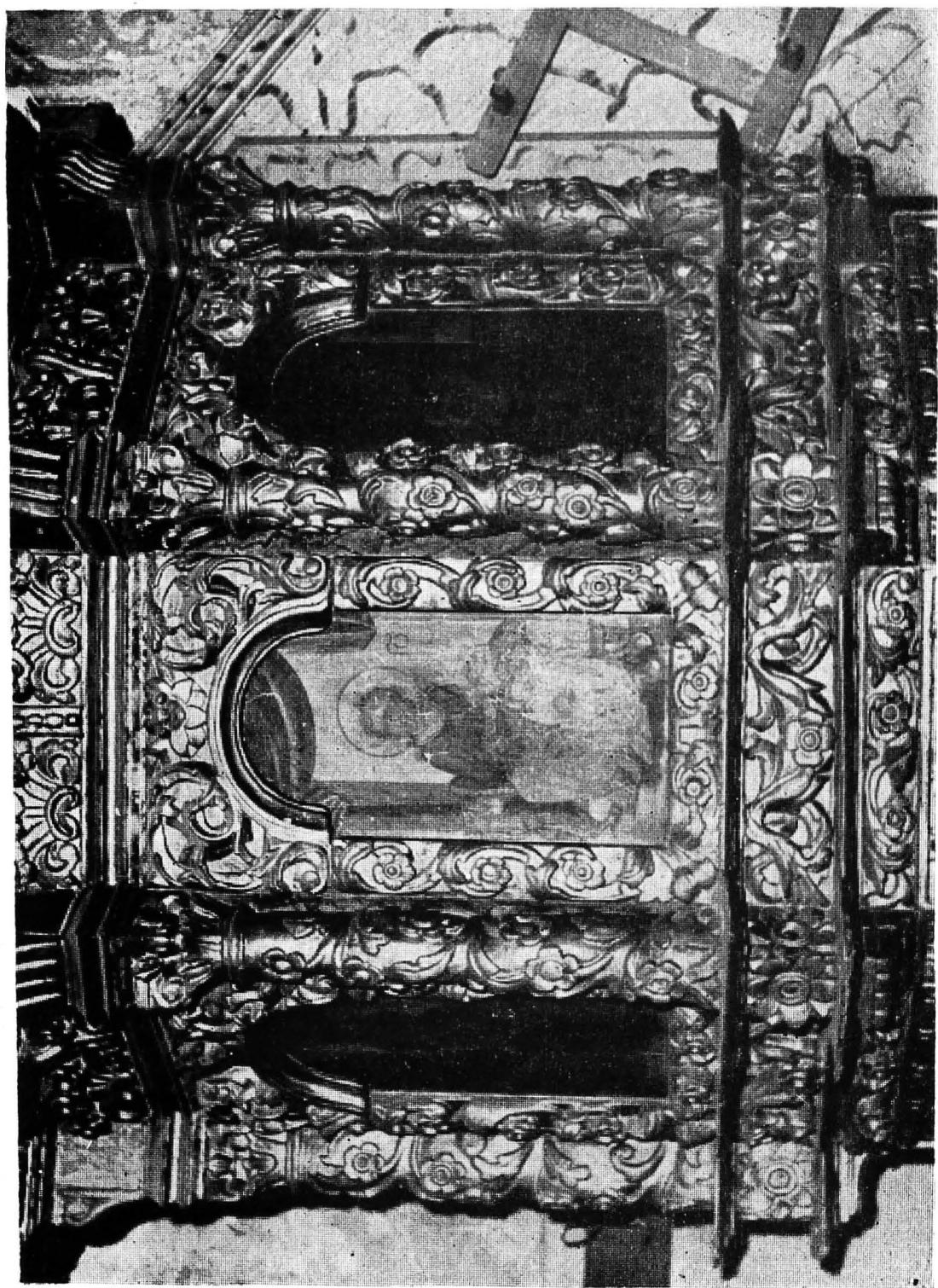

Fig. 9 — Detaliu de la amvonul bisericii din Vadu Crișului.